

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Брич Василь Ярославович

УДК 331.5

**ТРАНСФОРМАЦІЯ РИНКУ ПРАЦІ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЖИТТЄВИЙ
РІВЕНЬ НАСЕЛЕННЯ
(теорія, методологія, тенденції розвитку)**

**Спеціальність 08.09.01 – Демографія, економіка праці, соціальна
економіка і політика**

**АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук**

Львів-2004

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Тернопільській академії народного господарства Міністерства освіти і науки України

Науковий консультант: доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України
ОНІКІЄНКО ВОЛОДИМИР ВАСИЛЬОВИЧ, Рада по вивченню продуктивних сил України Національної академії наук України, головний науковий співробітник.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, академік НАН України
Чухно Андрій Анатолійович,
Київський національний університет ім. Тараса Шевченка,
кафедра економічної теорії, професор

доктор економічних наук, чл.-кор. НАН України
Лібанова Елла Марленівна,
Інститут демографії та соціальних досліджень
НАН України, заступник директора

доктор економічних наук, професор
Вовканич Степан Йосипович,
Інститут регіональних досліджень
завідувач відділу

Провідна установа: Київський національний економічний університет, кафедра управління персоналом

Захист відбудеться “10” грудня 2004 р. об 11.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.154.01. по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора наук в Інституті регіональних досліджень НАН України за адресою: 79026 м. Львів, вул. Козельницька, 4.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту регіональних досліджень НАН України за адресою: 79026 м. Львів, вул. Козельницька, 4.

Автореферат розісланий “8” листопада 2004 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат економічних наук

Жовтанецький В. І.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Процеси суспільних перетворень, що відбуваються в Україні, неминуче призводять до трансформації соціально-трудових відносин на регіональних ринках праці. Проблема полягає в тому, щоб ці відносини між найманими працівниками, роботодавцями і державою на всіх рівнях їх функціонування були підпорядковані досягненню стратегічних цілей – максимальній ефективності та соціальній орієнтації економічного розвитку. Розв'язання її вимагає від науковців глибокого комплексного дослідження всіх етапів трансформаційних перетворень, розробки не лише власної національної моделі ринку праці, а й шляхів досягнення його збалансованості з метою розширення можливостей для підвищення життєвого рівня населення.

Актуальність такого дослідження зумовлена специфічними, часто важко прогнозованими, аспектами трансформаційних процесів в Україні, що призводить до прорахунків при здійсненні державної соціально-економічної політики. Аналізуючи міжнародний досвід розвитку соціально-трудових відносин, забезпечення соціальних гарантій, а також існуючі в світовій економічній науці напрацювання з розв'язання проблем, які виникають в результаті трансформації економічних систем, можна дійти висновку, що для України, яка знаходиться на етапі побудови соціально орієнтованої ринкової економіки, вони не зовсім придатні. Специфіка переходу України від соціалістичних до ринкових відносин та особливості становлення і розвитку національного ринку праці вимагають від дослідників цієї проблеми пошуку найбільш ефективних засобів його регулювання, зокрема в контексті впливу на життєвий рівень населення.

Слід виходити з того, що стратегічним наслідком трансформаційних процесів в Україні повинно бути підвищення життєвого рівня населення. Суспільство, яке спроможне забезпечити належний рівень відтворення трудового потенціалу, гарантувати своїм громадянам основні економічні, соціальні та культурні права, підтримувати гідний рівень життя, захищене від виникнення соціальних катаклізмів.

Проблема економічного розвитку завжди була в центрі уваги вчених. В розробку теорії економічного розвитку вагомий внесок зробили А. Сміт, Д. Рікардо, Г. Кассел, М. Кондратьєв. Подальша розробка і поглиблення теоретичних концепцій економічного розвитку пов'язується з іменами таких відомих економістів, як: Дж. Гелбрейт, Е. Денісон, П. Дракер, Л. Ерхард, Дж. Кейнс, В. Леонтьєв, А. Маршалл, Дж. Майер, Дж. Раух, В. Ростоу, П. Самуельсон, Л. Столерр, Е. Тофлер, Д. Форестер, Г. Хаккен, Р. Харрод та ін.

Цікавими також є і теоретичні обґрунтування та погляди на цінності праці і роль людини вітчизняних науковців та громадських діячів, зокрема Г. Кониського, Г. Сковороди, М. Ковалевського, І. Франка, М. Туган-Барановського, В. Вернадського, Б. Кістяківського, В. Липинського, Ф. Дунаєвського та ін.

Теоретичні основи трансформаційних процесів економіки та проблеми забезпечення пріоритетів людського розвитку в системі соціально-економічних відносин є предметом дослідження багатьох сучасних фахівців як нашої країни, так і ближнього зарубіжжя. Зокрема, вони знайшли відображення в роботах О. Алімова, Ю. Амосова, О. Амоші, С. Бандура, Л. Безчасного, Д. Богині, О. Власюка, С. Вовканича, В. Гесця, Б. Генкіна, В. Герасимчука, І. Гнибіденка, О. Грішнкової, Б. Данилишина, М. Долішнього, С. Дорогунцова, Т. Заяць, С. Злупка, Є. Качана, Р. Колосової, А. Колода, І. Кравченко, Ю. Краснова, Г. Купалової, В. Куценко, Е. Лібанової, І. Лукінова, В. Мандибури, І. Маслової, В. Нижника, А. Никифорової, В. Новикова, О. Новикової, В. Онікієнка, В. Оніщенко, В. Павленкова, Н. Павловської, І. Петрової, М. Пітюлича, С. Пирожкова, М. Романюка, Л. Семів, У. Садової, Г. Слезингера, С. Трубича, Л. Чернюк, Л. Чижової, А. Чухна, М. Шаленко, Л. Шевченко та інших.

Проте існуючі наукові розробки, що стосуються трансформації ринку праці, переважно зорієнтовані на удосконалення механізму його регулювання з метою забезпечення повної зайнятості населення, розвитку її нетрадиційних форм, недопущення високого рівня безробіття тощо. В той же час проблема впливу трансформації ринку праці на життєвий рівень населення залишалась без належної уваги. Ця обставина і обумовила вибір теми дисертаційного дослідження. Автор виходить з того, що будь-які економічні трансформації, в тому числі і ринку праці, повинні бути спрямовані на поліпшення життєдіяльності населення, його добробуту. Саме це методологічне положення покладено в основу даного дослідження і розробку відповідного механізму впливу трансформаційних процесів на рівень життя населення в умовах України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація за своїм змістом безпосередньо пов'язана з тематикою науково-дослідних робіт Ради по вивченню продуктивних сил України Національної академії наук України, зокрема з темами: 3.1.5.59 “Дослідження природно-ресурсного потенціалу та перспективи економічного і соціального розвитку України (регіональний розріз), № держреєстрації 0100U000089 (автором обґрунтовано напрями трансформації національного ринку праці в контексті структурної перебудови економіки та забезпечення соціальних пріоритетів суспільного розвитку); 3.1.5.64 “Проблеми сталого розвитку і основні напрями структурних трансформацій в економіці України (комплексне фундаментальне дослідження), № держреєстрації 0101U007882, (автором обґрунтований взаємовплив та взаємозв'язок продуктивної зайнятості і рівня життя населення).

Дисертаційна робота виконувалась згідно з планом науково-дослідних робіт Тернопільської академії народного господарства Міністерства освіти і науки України. Вона тісно пов'язана з науковою держбюджетною темою “Еколого-економічні та демографічні проблеми розвитку і розміщення продуктивних сил аграрно-індустріального регіону” (номер державної реєстрації 0101U002368), в межах якої дисертантом розроблено методологічні основи регіонального еколого-економічного та демографічного обґрунтування розміщення продуктивних сил.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційної роботи є розробка теоретично-методологічних і прикладних основ оцінки та регулювання процесів трансформації ринку праці в контексті їх впливу на життєвий рівень населення України. Відповідно до цієї мети поставлені і розв'язувалися такі основні задачі:

- обґрунтувати сутність та передумови трансформації ринку праці, визначити її можливі впливи на життєвий рівень населення;
- систематизувати, критично переосмислити і узагальнити погляди провідних вітчизняних і зарубіжних вчених щодо концепцій суспільного розвитку та обґрунтувати методологічні принципи дослідження впливу процесу трансформації ринку праці на рівень життя населення;
- поглибити методологію дослідження і обґрунтувати модель розвитку трансформаційних процесів на українському ринку праці в контексті їх впливу на рівень життя населення;
- на основі уточнення базових понять “розвиток”, “трансформація”, “модернізація”, “реформа” методологічно визначити та розкрити сутність процесуально-динамічних змін, що відбуваються в суспільстві;
- дослідити та обґрунтувати основні закономірності, що розкривають взаємозалежність між характером трансформації ринку праці та рівнем життя населення;
- розробити методичні основи та обґрунтувати показники впливу трансформаційних зрушень на ринку праці на рівень життя населення;
- визначити сутність та обґрунтувати об'єктивні характеристики розвиненості ринку праці;
- поглибити методологічні підходи до визначення середнього класу методологічно обґрунтувати і провести стратифікацію українського суспільства за критерієм “грошові доходи”;
- дослідити напрямки соціально-економічної трансформації ринку праці та провести класифікацію її видів;
- проаналізувати динаміку розвитку і дослідити характер трансформаційних процесів ринку праці України, дати оцінку їх інтенсивності і впливу на життєвий рівень населення;
- обґрунтувати сутність понять “конкурентоздатність”, “конкурентоспроможність” робочої сили на ринку праці та їх взаємозв'язок з якісними характеристиками робочої сили;
- розробити методологічні підходи щодо обґрунтування пріоритетів перетворень у сфері праці в контексті державної соціально-економічної політики;
- розробити практичні підходи щодо регулювання трансформаційних процесів на ринку праці та підвищення життєвого рівня населення, адекватні стратегічним цілям побудови соціально орієнтованої ринкової економіки.

Провідною методологічною установкою дослідження, результати якого покладені в основу дисертації виступає об'єктивно існуючий взаємозв'язок соціально-економічної трансформації ринку праці та життєвого рівня населення.

Об'єктом дослідження виступають процеси трансформації ринку праці в умовах перехідної економіки та їх вплив на життєвий рівень населення України.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні та прикладні проблеми трансформації ринку праці в контексті їх впливу на життєвий рівень населення.

Методи дослідження. При вивченні сутності системних трансформаційних перетворень ринку праці, структурних змін та інституціональної перебудови сфери праці, а також зміни форми самоорганізації трудових відносин соціуму, використано системний, структурний і синергетичний підходи.

Загальною методичною основою дисертаційного дослідження є сукупність загальних і спеціальних методів, що базуються на діалектиці розгортання трансформаційних процесів. Для досягнення мети роботи були використані такі методи дослідження: системно-логічний – для визначення сутності соціально-економічної трансформації ринку праці, продуктивної зайнятості; класифікаційно-аналітичний – для встановлення факторів та передумов трансформації ринку праці, його типологізації; статистично-аналітичні (порівнянь, групувань, динамічних рядів) – для оцінки стану ринку праці; порівняльного аналізу – для визначення системи індикаторів і стандартів рівня життя населення; експертних оцінок – для визначення пріоритетів трансформації ринку праці у взаємозв'язку із життєвим рівнем населення; економіко-математичні – для системно-структурного аналізу взаємозв'язків між факторами трансформації ринку праці і рівня життя населення.

Теоретичну і методологічну основу дослідження склали фундаментальні положення класичних і сучасних теорій ринкової економіки і ринку праці; наукові дослідження вітчизняних і зарубіжних вчених з проблем трансформації економічних систем зайнятості, ринку праці, економіки і соціальної політики; висновки і рекомендації Міжнародної організації праці щодо продуктивної зайнятості, доходів населення та нормативного регулювання соціально-трудова відносин; чинне законодавство України, яке регламентує трудові і підприємницьку діяльність, соціально-економічну політику.

Інформаційну базу становили: законодавчі нормативні та методичні документи України і Міжнародної організації праці, статистичні матеріали Держкомстату України, Міністерства праці та соціальної політики України, Державного центру зайнятості населення, результати наукових розробок окремих наукових установ та вчених.

Наукова новизна одержаних результатів. Принциповою особливістю виконаного дисертаційного дослідження є системний підхід до вивчення трансформаційних процесів на ринку праці дозволило виявити закономірності і тенденції їх розвитку, обґрунтувати основні напрями регулювання на етапі переходу до сталого економічного розвитку.

Наукову новизну дисертації складають такі основні теоретичні, методологічні і методичні розробки:

- вперше розроблено методологію дослідження трансформації ринку праці в контексті впливу на життєвий рівень населення, яка, на відміну від

існуючих підходів, спирається на комплексні теорії суспільного розвитку, модернізації економіки та соціальної стабільності;

- сформульовано і обґрунтовано методологічні принципи дослідження процесів трансформації ринку праці та взаємозв'язок останніх з проблемою підвищення життєвого рівня населення за умов економічних перетворень;

- уточнено сутність поняття “*ринку праці*”, яке, на відміну від існуючих визначень, характеризує більш широкий спектр соціально-трудова відносин, метою яких визначено досягнення балансу інтересів між його суб'єктами, а об'єктивними ознаками виступають партнерство, гуманістичність, регулятивність, технологічність, стабілізаційність та функціональність;

- методологічно обґрунтовано і визначено поняття “*розвиненість ринку праці*”, сутнісну основу якої складають не лише характер відносин між роботодавцями і найманими працівниками, а й можливість еквівалентного обміну результатів праці на матеріальні, духовні та інші цінності;

- запропоновано і обґрунтовано модель розвитку процесів трансформації ринку праці в контексті їх впливу на рівень життя населення, а також проаналізовано етапи трансформації ринку праці якими визначено інерційний, інституціональний, структурний та функціональний ринки праці;

- узагальнено і логічно обґрунтовано сутність та співвідношення таких базових понять, як “розвиток”, “модернізація”, “трансформація”, “реформа”, що дозволило глибше дослідити характер процесуально-динамічних змін у суспільстві на етапі соціально-економічних трансформацій;

- запропоновано, обґрунтовано і впроваджено в науковий обіг поняття “*соціально-економічна трансформація сфери праці*” сутнісною основою якого визначено впровадження ринкових механізмів реалізації трудового потенціалу особистості;

- дістало подальший розвиток поняття “*соціально-економічна трансформація ринку праці*”, яка розглядається як субституціональний процес його зміни, зорієнтованої на формування сучасної (модернізованої) системи соціально-трудова відносин між найманими працівниками і роботодавцями та підвищення частки найманих працівників у новоствореній вартості;

- методологічно обґрунтовано і здійснено типологію і класифікацію видів соціально-економічної трансформації ринку праці, яка, на відміну від існуючих, враховує всю сукупність чинників, що визначають особливості трансформаційних зрушень в період формування соціально орієнтованої ринкової економічної системи;

- досліджено і сформульовано основні закономірності трансформації ринку праці, що обумовлені об'єктивними причинами його становлення і розвитку і розкривають взаємозалежність між характером такої трансформації та рівнем життя населення;

- доведено комплексний характер взаємозв'язку і взаємовпливу трудових потреб, продуктивної зайнятості і рівня життя населення, інтегральним показником якого визначено задоволений платоспроможний попит населення;

- поглиблено методологію дослідження формування середнього класу і методика визначення можливих страт і категорій населення як основи його ідентифікації;

- обґрунтовано методика і здійснено стратифікацію українського суспільства за критерієм “грошові доходи” з урахуванням офіційних і неофіційних їх складових, визначених шляхом застосування методу експертних оцінок;

- уточнено концептуальну сутність та зміст таких понять, як “конкурентноздатність” і конкурентоспроможність” робочої сили, а також обґрунтовано доцільність застосування поняття “конкурентність робочої сили”, під якою автор розуміє формальну та реальну можливості реалізації якісних характеристик робочої сили в умовах конкуренції на ринку праці;

- методологічно обґрунтовано сутність та доцільність використання поняття “сталий розвиток ринку праці” як сукупності функціонально-динамічних змін на ринку праці, спрямованих на збалансування попиту і пропозиції робочої сили, забезпечення розширеного відтворення трудового потенціалу в умовах соціально-екологічних пріоритетів розвитку суспільства;

- удосконалено методика визначення і доповнено систему індикаторів життєвого рівня населення, яка, на відміну від інших, включає соціальний добробут і соціальний аспект економічної безпеки;

- вперше обґрунтовано методологічні і методичні підходи та розроблено короткостроковий прогноз середньодушових витрат і заощаджень по регіонах України на основі побудови економіко-математичної моделі взаємозв'язку між показниками ринку праці та індикаторами рівня життя;

- обґрунтовано і запропоновано методичні підходи щодо проведення регулярного репрезентативного вибіркового обстеження рівня життя населення, яке, на відміну від існуючих, передбачає розширення системи показників та дозволяє здійснювати соціальний моніторинг в регіонах України;

- удосконалено методологічні та обґрунтовано концептуальні підходи щодо розробки структури, пріоритетів та шляхів реалізації Комплексно-цільової програми “Зайнятість та рівень життя населення України” як ефективного інструменту досягнення високих життєвих стандартів та гармонізації особистих інтересів громадян і суспільних потреб.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їх використання органами законодавчої і виконавчої влади, місцевого самоврядування при визначенні напрямів удосконалення механізму реалізації державної соціально-економічної політики. Вони є також основою подальших системних теоретико-методологічних та прикладних досліджень взаємозв'язку трансформації ринку праці та життєвого рівня населення. Запропоновані дисертантом наукові розробки мають практичне значення та адресну

спрямованість. Результати дисертаційного дослідження у вигляді наукових доповідей і записок були направлені державним органам різних рівнів управління і використані ними в практичній діяльності. Це зокрема: “Методологічна схема до моделювання трансформаційних перетворень у сфері зайнятості та рівня життя населення” – при опрацюванні підходів до реалізації постанови Верховної Ради України “Про інформацію Кабінету Міністрів України про стан зайнятості та безробіття на ринку праці в Україні” та постанови Кабінету Міністрів України “Про заходи організації виконання актів законодавства з питань зайнятості населення” (лист Міністерства праці та соціальної політики України №03-3/6605-021-2 від 26.12.2002р.); “Система управління ринком праці та регулювання рівня життя населення за умов структурних перетворень” – при підготовці пропозицій та зауважень до проекту Закону України “Про Державну програму економічного і соціального розвитку України на 2004 рік” – розділи: “3.2 Грошові доходи населення та заробітна плата”, “3.3 Зайнятість населення та заробітна плата”, “3.7 Міграційна політика”. (лист Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України №16/3-1625 від 21.10.2003); “Професійно-кваліфікаційна структура робочої сили та її роль в підвищенні життєвого рівня населення” – при підготовці проекту Закону України “Про затвердження Державної програми зайнятості населення на 2001-2004 роки” (лист Міністерства праці та соціальної політики України №37-021-1 від 18.12.2001р.); “Рівень життя населення України як основний інтегральний показник ефективності зайнятості” – при підготовці проекту розпорядження Кабінету Міністрів України “Про заходи щодо реалізації в 2004 році другого етапу Стратегії подолання бідності” (лист Міністерства праці та соціальної політики України №03-3/7917-021-8 від 24.12.2003р.); “Вдосконалення механізму соціального партнерства на ринку праці та його значення в підвищенні життєвого рівня населення” – при підготовці методичних рекомендацій щодо вирішення проблем соціального партнерства та проекту Закону України “Про соціальне партнерство” (лист Федерації професійних спілок України №13-38-1987 від 26.12.2003р.). Результати дисертаційного дослідження також можуть бути використані при читанні спецкурсів для студентів за спеціальністю 6.050.109, 7.050.109, 8.050.109 “Управління персоналом і економіка праці”.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаною науковою працею, в якій викладено авторські розробки щодо теоретико-методологічних і прикладних засад регулювання процесу трансформації ринку праці в умовах економічних перетворень та пошуку можливих шляхів підвищення життєвого рівня населення. Наукові положення, висновки і рекомендації, які виносяться на захист, одержані автором самостійно. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, в дисертації використано лише ті ідеї, які є результатом особистої роботи здобувача.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження апробовано на Міжнародних науково-практичних конференціях: “Соціальні пріоритети ринку праці в умовах структурної модернізації економіки” (м. Київ, 2000 р.); “Тенденції розвитку ринку праці в Україні та проблеми працевлаштування

студентів” (м. Луганськ, 2001 р.), “Управління людськими ресурсами: проблеми теорії і практики” (м. Київ, 2001 р.), “Оплата праці та доходи в ринковій економіці: проблеми, досягнення, перспективи розвитку”(м. Хмельницький, 2001 р.), “Регіональні проблеми розвитку агропромислового комплексу України: сучасний стан і перспективи вирішення” (м. Київ, 2002 р.), “Мотивація трудової діяльності в умовах формування конкурентного середовища” (м. Хмельницький, 2003 р.), “Вклад академика В.И.Вернадского в исследование проблем развития и размещения производительных сил” (м. Київ, 2003 р.), “Соціально-трудові відносини та соціальна політика в сучасних економічних умовах” (м. Донецьк, 2003 р.), “Розвиток підприємницької діяльності на Україні: історія та сьогодення” (м. Тернопіль, 2003 р.), “Проблеми економічної інтеграції України в Європейський Союз: наука, навчання, освіта – економічний та організаційний аспекти”(Лівадія-Ялта-Форос, 2003 р.), “Економічні проблеми ринкової трансформації України” (м. Львів, 2003 р.), “Соціальні та економічні проблеми мотивації праці в умовах ринкової економіки” (м. Миколаїв, 2003 р.), “Сучасні технології виробництва в розвитку економічної інтеграції та підприємництва” (м. Хмельницький, 2003 р.), “Управління людськими ресурсами: держава, регіон, підприємство” (м. Донецьк, 2004 р.), “Проблеми економічної інтеграції України в Європейський Союз: міжнародний рух капіталу (Лівадія-Ялта-Форос, 2003 р.); на всеукраїнських конференціях: “Трансформація системи державного регулювання економіки на завершених ХХ століття”(м. Тернопіль, 2001 р.), “Шляхи активізації вітчизняного виробництва: теорія та практика, проблеми підготовки фахівців” (м. Хмельницький, 2001 р.), “Регіональні проблеми зайнятості та ринку праці” (м.Тернопіль, 2004 р.); регіональних конференціях: “Теорія і практика сучасного менеджменту: проблеми та шляхи їх вирішення” (м. Тернопіль, 2002 р.), “Проблеми розвитку ринку праці та політика зайнятості населення в умовах трансформації економіки України” (м. Луганськ, 2003)

Публікації. Основні результати досліджень за темою дисертації опубліковано в 68 наукових працях загальним обсягом 96 др. арк., з яких особисто автору належить 76 др. арк. Із загальної кількості наукових праць 2 індивідуальні монографії (36 др. арк.) та 2 колективні (особисто автора 12 др. арк.) 18 брошур, 41 стаття, з них 33 у наукових фахових виданнях (14 др. арк.).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з вступу, п'яти розділів з висновками по кожному з них, загальних висновків, списку використаних джерел і додатків. Обсяг дисертації складає 396 сторінок комп'ютерного тексту, містить таблиць – 38 (з них 7 на повних сторінках), рисунків – 24 (з них 15 на повних сторінках), список використаних джерел із 365 найменувань (на 29 сторінках), 6 додатків (на 10 сторінках).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У першому розділі **“Теоретико-методологічні основи дослідження трансформації ринку праці та її впливу на рівень життя населення”** обґрунтовано об’єктивну закономірність розвитку і соціально-економічну спрямованість трансформації ринку праці, як умову підвищення рівня життя населення, досліджено генезис економічних теорій суспільного розвитку, визначено соціально-економічну сутність процесу трансформації ринку праці, методологічні принципи її дослідження, обґрунтовано типи трансформації ринку праці стосовно досягнення продуктивної зайнятості населення як основного джерела доходів.

Вивчення шляхів, напрямків та характеристик тих чи інших соціально-економічних змін розглядаються у дисертації в контексті суспільного розвитку. Запропоновано за методологічну основу дослідження процесу становлення ринкових відносин у сфері праці та її якісних перетворень вважати теорії та концепції економічного та соціального розвитку, а також загальну теорію праці. З усіх складових, вище зазначених методологічних засад, найважливіше теоретичне значення для розкриття предмету дослідження відіграють економічні теорії та концепції структурних трансформацій, а також інноваційного, інституціонального і сталого розвитку, що закладають науковий фундамент для розробки та застосування на практиці концепції перехідної економіки. Саме вони з діалектичної точки зору розкривають гносеологічні та онтологічні аспекти системної трансформації суспільства, складовою якої виступає також і трансформація ринку праці.

Не менш суттєвими з теоретико-методологічної точки зору, особливо при вивченні можливих шляхів реалізації мети дослідження, є соціальні теорії та концепції, що розкривають зміст соціального розвитку суспільства загалом, та у сфері праці, зокрема. Це стосується теорій соціальної модернізації, соціального прогресу та соціокультурної динаміки, які, розглядаючи різноманітні аспекти суспільного поступу та цінності людської праці, уточнюють реально існуючі передумови трансформації ринку праці. Водночас, можливі негативні наслідки соціально-економічної трансформації суспільних відносин для становлення і розвитку ринку праці, а також теоретичні підходи до їх мінімізації та подолання, розкривають комплексні теорії соціальної стабільності, соціальної солідарності та соціального партнерства, що разом з теоріями соціально-економічного добробуту та людського розвитку підкреслюють необхідність гуманістичної спрямованості трансформації суспільства.

Вищезгадані теоретичні положення, що узагальнюють зміст суспільного прогресу та значення праці для розвитку людства, представляють собою лише перший, найбільш абстрактний рівень пізнання, який розкриває методологічні та філософські підходи до дослідження загального цивілізаційного поступу. Водночас, їх складовими (економічними, соціальними, політичними та ін.) виступають теоретичні положення, що пояснюють різноманітні аспекти, механізми

динаміки, оновлення та розгортання соціально-економічних процесів і соціально-трудових відносин. На другому шаблі сходження від абстрактного до конкретного досліджуване явище набирає рис різноманітності та багатогранності, тому що є складною системою концепцій, стратегій та моделей, які забезпечують науково-методичну основу для практичної реалізації теоретичних розробок, що висвітлюють сутність трансформаційних процесів безпосередньо на ринку праці (рис.1). Саме це дозволяє здійснити концептуальне узагальнення про соціально-економічну трансформацію ринку праці в контексті феномену перехідної економіки інверсійного типу, а також розглянути її вплив на рівень життя населення.

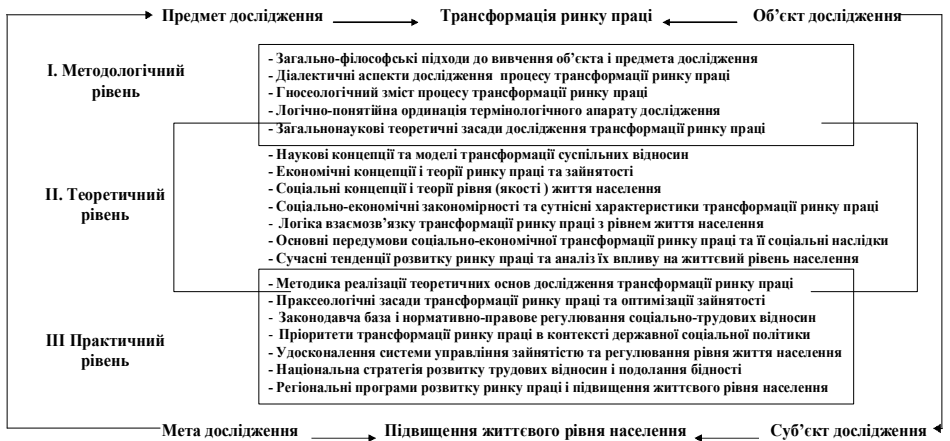

Рис. 1. Схема наукових рівнів дослідження трансформації ринку праці в контексті підвищення життєвого рівня населення

Пропонується за доцільне трактувати процеси трансформації ринку праці в модернізаційному та інноваційному контекстах, що супроводжуються постадійною зміною відносин у сфері праці, враховують наявність обов'язкового перехідного періоду та необхідність побудови в нашій країні економіки постіндустріального типу з характерною для неї диверсифікацією ринку праці, кінцевою метою яких є досягнення високого рівня і якості життя населення.

Отже, сутність соціально-економічної трансформації ринку праці дисертант визначає як процес ринкових перетворень у сфері праці, який призводить до відмирання застарілих і формування більш сучасних соціально-трудових відносин на основі реформування адміністративно-командних підходів і структур у сфері зайнятості та впровадження ринкових механізмів реалізації трудового потенціалу особистості. Відповідно до цього, *соціально-економічна трансформація ринку праці* розглядається як субституціональний процес, що

закономірно і керовано відбувається на ринку праці на всіх стадіях його становлення і розвитку, і який, в кінцевому результаті приводить до формування більш сучасної (модернізованої) системи соціально-трудових відносин між працівниками і роботодавцями, стимулюючи таким чином покращення добробуту працівників.

В роботі доведено, що дослідження трансформаційних перетворень у сфері зайнятості та ринку праці, і безпосередньо пов'язаних з ними змін у рівні життя населення має виходити із загальної концепції системної трансформації економіки країни, зміст якої визначається характером проблем, що потребує реалізації відповідної політики. Трансформація як процес є результатом здійснення сукупності заходів, дій, операцій, планів, програм, згрупованих і розподілених щодо відповідних етапів (стадій). Останні характеризують послідовність якісного виконання тих чи інших робіт по реалізації задекларованої мети – покращення життєвого рівня населення, внаслідок вдало проведеної соціально-економічної трансформації ринку праці, додатково збалансованої всією системою економічних перетворень (рис.2).

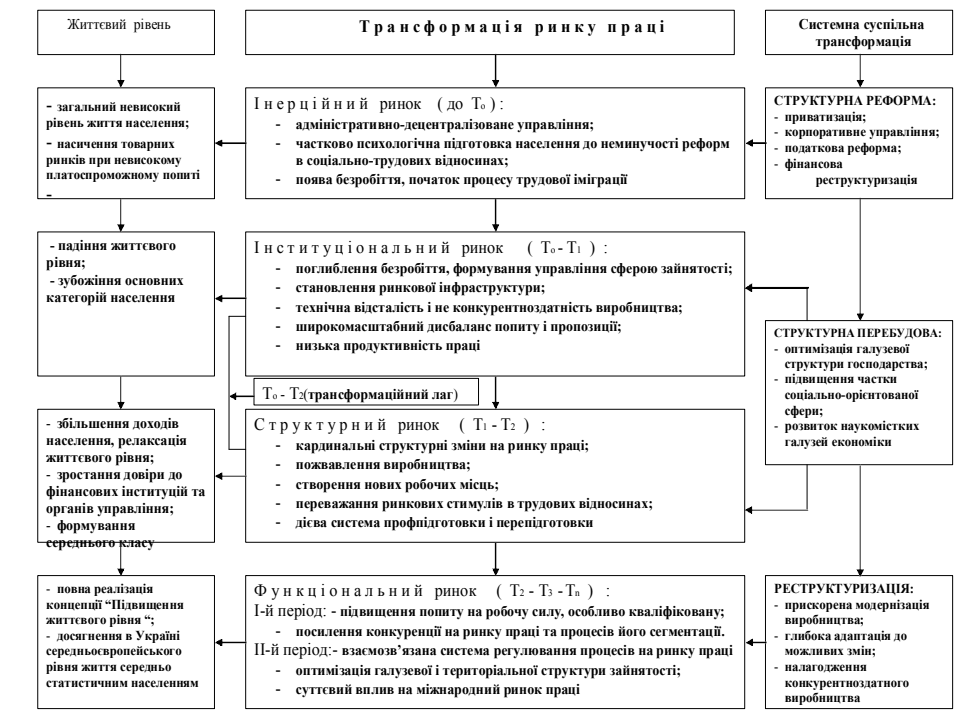

Рис. 2. Трансформаційні види ринку праці

В дисертації обґрунтовано основні концептуальні засади соціально-економічної трансформації ринку праці, здійснено класифікацію видів та узагальнено підходи до її типології.

Розглянуті дисертантом класифікаційні ознаки соціально-економічної трансформації ринку праці (за природою – революційна та еволюційна (реформаторська); за характером керованості – стихійна (або невпорядкована) та планомірна (впорядкована); за напрямком розвитку – лінійна (одновекторна), багатовекторна і всебічна; за тривалістю – короткострокова (до двох-трьох років), середньострокова (до п'яти-десяти років), довгострокова (понад десять років); за якісним змістом – конструктивна та деструктивна; за характером розвитку (спрямованістю) – перспективна і ретроспективна; за динамікою – дискретна (або імпульсивна), ритмічна (рівномірна) і циклічна (хвилеподібна), виходячи із зміни функціонально-динамічних і структурних відносин, станів і ситуацій, дозволили дійти висновку, що найбільш важливою, з точки зору функціонування ринку праці та цілей його розвитку, є наступні види соціально-економічної трансформації ринку праці: а) модифікаційна; б) регулятивна в) корелятивна; г) стабілізаційна; д) адаптаційна).

Регулювання трансформаційних процесів на ринку праці вимагає відповідної типологізації. Під типізацією соціально-економічної трансформації ринку праці дисертант розуміє систематизація або виділення різних типів трансформації, залежно від їх рівня організації, управлінської значимості, політичної спрямованості та методів практичної реалізації відповідної політики. Кожний тип характеризується своїми чинниками та передумовами виникнення, ознаками і властивостями, а також критеріями і тенденціями розвитку. Так, *ліберальний тип* відзначається м'яким градуалістичним механізмом трансформації, що характеризується поступовим подоланням існуючих деформацій на ринку праці; *радикальний тип* – жорстким “шоковим” механізмом трансформації з радикальними підходами до вирішення існуючих проблем в сфері трудових відносин; *інтегральний тип* – збалансованим “органічним” механізмом трансформації з характерним для нього поєднанням стимулюючих та жорстких методів регулювання ринку праці. При цьому важливими для практичної реалізації, на думку дисертанта є прогнозування тенденцій щодо субституціональних процесів на ринку праці, основними з яких визначено:

- а) раціоналізацію механізму функціонування ринку праці;
- б) інституціоналізацію сфери зайнятості;
- в) легітимізацію правовідносин у сфері трудового законодавства;
- г) адаптацію робочої сили до нових ринкових умов;
- д) гармонізацію соціально-трудова відносин в системі „працівник-роботодавець”;
- е) корекцію рівня державних соціальних гарантій;
- є) оптимізацію державного регулювання ринку праці;
- ж) мінімізацію рівня безробіття;
- з) регулювання заробітної плати відповідно із реальною оцінкою праці;

и) стимулювання працівників до підвищення свого освітньо-кваліфікаційного рівня.

У другому розділі **“Основні напрямки трансформації ринку праці та її соціальні наслідки”** розглянуто соціально-економічні чинники, що впливають на якісну перебудову і розвиток ринку праці, а також соціальні результати економічної трансформації сфери праці. Доведено, що на даному етапі ринкових перетворень в Україні вирішальну роль в якісних змінах на ринку праці мають такі фактори, як підвищення вартості робочої сили та удосконалення системи управління працею. Штучне стримування розміру мінімальної заробітної плати, централізоване обмеження рівня оплати праці і фонду споживання на державних підприємствах призвели до того, що заробітна плата, як соціально-економічна категорія, не виконує ні однієї з своїх функцій. Це особливо актуально з огляду на те, що згідно соціологічних досліджень зарплата виступає основним джерелом доходу населення у всіх регіонах країни. Міжгалузєва відмінність в оплаті праці в Україні сягає 6 – 7 раз, тоді як у розвинених країнах не перевищує двох разів. Величезна диференціація в заробітній платі встановилася і в межах підприємств: між робітниками й адміністрацією. За оцінкою спеціалістів, у промисловості України децильний коефіцієнт збільшився з 1:6 у 1990 р. до 1:14 у 1999 р. Заробітна плата керівників вищої ланки акціонерних товариств у 25 – 30 разів перевищує заробітну плату працівників, що виконують найпростіші види робіт. В Україні склався надмірно високий рівень диференціації грошових доходів окремих соціальних груп населення. За оцінкою експертів, 25% найбідніших сімей України отримує 8%, а 5% із найзаможніших – 30% усіх доходів. Загалом 47,1% населення України мали середньодушові грошові доходи на місяць нижчі від межі малозабезпеченості, а в сільській місцевості навіть – 65,3%.

Суспільні процеси, які відбуваються під впливом деформованих соціально-економічних перетворень, дають підстави для висновку, що в сучасному українському суспільстві відбувається поглиблення соціального розшарування. Соціальної поляризації сприяє розшарування груп за доходами і способом життя. В дисертації викладено авторське бачення стратифікації українського суспільства та розглянуто потенційну базу для росту середнього класу в нашій державі (рис.3).

Трансформація відносин власності не могла не спричинити відповідних змін у свідомості працюючих, вони поступово розділились на дві групи. Одна частина, причому, вона постійно зростає, переконана, що поява реального власника – явище, що принесло більше позитивних наслідків, ніж негативних.

Дані особи із задоволенням влаштовуються на приватні підприємства, свідомо, а не вимушено погоджуються працювати “на когось”, нормально сприймаючи як конкретного власника, так і ідею приватної власності в цілому. В той же час, досить помітною залишається частка осіб, які налаштовані більш песимістично, вважаючи що після приватизації ситуація змінилася не в кращу сторону, що власними силами вдалось би досягти набагато кращих результатів,

	Страта	Категорії	Величина доходу(в місяць)	Представники
Потенційний середній клас	вища	1. Олігархи	\$100 тис. і більше	Представники владно – , політико– економічних та організованих кримінальних структур
		2. Дуже багаті	\$10 тис. і більше	
		3. Багаті	Більше \$5 тис.	Керівники крупних високорентабельних підприємств
		4.Високозабезпечені	\$2-5 тис.	Висококваліфіковані спеціалісти структур недержавної форми власності, вищий керівний склад виконавчої влади, представники законодавчої влади
		5. Достатньозабезпечені	\$1-2 тис.	Представники малого і середнього бізнесу, середня управлінська ланка сфери телекомунікацій, телебачення, ЗМІ, реклами, керівники аналітичних, експертних структур.
	середня	6. Середньозабезпечені	\$0,1-1 тис.	Трудові мігранти (населення, котре виїхало на заробітки), представники кон'юнктурних спеціальностей (працівники вузів, приватних освітньо-виховних закладів, установ охорони здоров'я (напрямки-хірургія, гінекологія і т.п.), певних видів робітничих професій, державні службовці відповідних рангів, менеджери середньої ланки.
	нижча	7. Малозабезпечені	± в межах прожиткового мінімуму	Працівники бюджетної сфери, представники низькооплачуваних професій
		8. Бідні	Нижче мінімальної заробітної плати	Суб'єкти соціального захисту, студенти, значна частина сільського населення
		9. Злиденні	Без доходу	Безпритульні, жебраки та інші маргінальні групи

Рис. 3. Стратифікація українського суспільства за рівнем грошових доходів

зберігаючи таким чином актуальність “класових” питань. Зазначено, що проведені соціологічні дослідження підтверджують різнополярність думок з цього приводу.

В процесі дослідження було встановлено, що чинниками, які спричиняють найбільший вплив на трудову поведінку є професійно-кваліфікаційний рівень працівників, умови праці, рівень заробітної плати, матеріальне та моральне стимулювання, соціальний статус учасників трудового процесу та ін. Для того, щоб соціально-трудові відносини набували ознак ініціативності та добросовісності слід максимально задіяти кожен із згаданих чинників, оскільки істотні позитиви

зрушення лише в одному із них при незмінності інших можуть виявитись недостатніми. Досягнення корисного ефекту ускладнюється ще й тим, що дані фактори перебувають в достатньо тісному взаємозв'язку, обумовлюючи один одного.

Аналіз особливостей виникнення та механізмів впливу деформацій поведінки працівника на перебіг трудового процесу в умовах загальної економічної трансформації на ринку праці, зокрема, дає можливість виявити міру їх негативного впливу на повноту розкриття трудового потенціалу, а звідси – на рівень життя працівника. Розглядаючи формування трудової поведінки як у межах трудової діяльності, так і поза нею (в період навчання, виховання, навіть відпочинку і дозвілля), автор обґрунтовує необхідність не тільки виправляти чи коригувати деформовану поведінку, але й розробляти та реалізувати систему заходів щодо удосконалення загального та професійного навчання.

В роботі досліджено мотиваційну основу трансформації ринку праці. Встановлено, що позитивним фактором формування у працівників мотивації до самовідданої, активної трудової діяльності є високий рівень добробуту суспільства. В умовах, коли держава одним зі своїх стратегічних пріоритетів вважає забезпечення та підтримання належного рівня життя громадян, трудова діяльність перетворюється на можливість самовираження особистості.

У роботі обґрунтовується необхідність вдосконалення існуючої і впровадження більш прогресивної системи винагороди за працю, яка органічно поєднувала б матеріальну, моральну і статусну мотивацію, розширювала б відповідальність і зацікавленість працівників у результатах праці.

У третьому розділі роботи **“Аналітико-методичні способи оцінки трансформації ринку праці в контексті впливу на рівень життя населення”** розглянуто стан ринку праці, виявлено основні тенденції, які характеризують трансформаційні процеси у сфері праці, зроблено оцінку впливу останніх на рівень життя населення. Детально досліджено вплив оплати праці на забезпечення позитивної динаміки рівня життя населення та формування якісних характеристик робочої сили в умовах конкуренції на ринку праці.

Дослідження показало, що основним наслідком трансформаційних процесів на Україні стали: зниження рівня зайнятості в зв'язку з тривалим падінням економіки, структурні зрушення в зайнятості за видами економічної діяльності, диверсифікація зайнятості економічно активного населення за статусом, які, в свою чергу, здійснили вирішальний вплив на структуру та розміри грошових доходів окремих категорій населення. За даними Держкомстату України в 1990 р. основною складовою грошових доходів населення була оплата праці та доходи від підприємницької діяльності – 70,7 %, пенсії, допомоги і стипендії становили – 15,8 %, надходження виручки від продажу продуктів сільського господарства – 5,4 %. У 2002 р. змінились не лише співвідношення між цими складовими, але і з'явилися нові джерела доходу. В структурі грошових доходів населення частка оплати праці зменшилась до 42, 5 %, прибуток і змішаний дохід становили 16,2 %, соціальні

допомоги, інші поточні трансферти –30,9 %, доходи від власності та інші фінансові надходження 10,4 %.

Негативна динаміка реальних грошових доходів населення спостерігалася до 1999 року включно. Лише з переходом України до економічного поживлення у 2000 р. та економічного зростання в наступний період відмічається зростання реальних доходів і реальної заробітної плати (табл.1).

Таблиця 1

Темпи росту основних економічних показників України у 1995–2003 рр.
(у % до попереднього року)

Показники	1995	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Валовий внутрішній продукт	87,8	98,1	99,8	105,9	109,2	105,2	109,4
Інвестиції в основний капітал	71,5	106,1	100,4	114,4	120,8	108,9	131,3
Виробництво товарів народного споживання	82,2	100,0	107,2	124,5	117,7	108,4	120,0
Роздрібний товарооборот	86,1	93,4	92,9	108,1	113,7	115,0	120,5
Реальні грошові доходи населення	101,8	98,4	92,0	109,9	110,0	118,0	107,8
Реальна середньомісячна заробітна плата	110,6	96,2	91,1	99,1	119,3	118,2	115,2

Укладено за: Послання Президента до Верховної Ради України 2003 року. – С. 186, 294, 295, 387, 410, 415.

Україна у цифрах у 2003 році: Кор. стат. дов. - К.: Держкомстат України, 2004. – С. 24, 79, 216.

Інтенсивність і характер трансформаційних процесів, в тому числі і на ринку праці, відзначаються значною регіональною диференціацією (табл.2), що, природно, зумовило значні відмінності в рівнях і якості життя населення по регіонах країни.

Наслідком трансформаційних процесів на ринку праці України є поява так званого трансформаційного безробіття, яке акумулює в собі приховане, циклічне, структурне безробіття та вимушену трудову міграцію.

Економічний розвиток та рівень життя населення за регіонами України
у 2003 р.

	Валова додана вартість у розра-хунку на одну особу, грн. *	Валова додана вартість у розра-хунку на одного зайнятого, грн.*	Рівень зайнятос-ті, %	Рівень безробіття за методологією МОП, %	Середньо-місячна заробітна плата, грн.	Середні грошові доходи одного домогосподар-ства, грн. на місяць	Середньо-душові доходи, грн. на
АР Крим	2979	7452	59,3	6,7	433	594,47	
Вінницька	3019	6382	65,1	5,6	334	465,89	
Волинська	2943	7039	60,0	12,1	319	432,53	
Дніпропетровська	5090	10560	59,6	7,4	526	602,67	
Донецька	5263	12435	57,3	8,0	550	609,55	
Житомирська	2570	6681	50,5	12,8	334	464,95	
Закарпатська	2557	5498	60,5	7,0	379	625,24	
Запорізька	4498	9884	55,0	10,4	541	680,82	
Івано-Франківська	3213	8591	46,8	12,1	402	589,86	
Київська	3780	9112	55,9	9,9	470	605,44	
Кіровоградська	3025	7487	56,2	10,0	353	486,44	
Луганська	3394	8846	51,3	9,2	474	545,57	
Львівська	3277	7693	56,6	10,5	419	602,21	
Миколаївська	3739	7639	54,1	12,8	470	672,72	
Одеська	4391	9703	57,5	5,4	454	576,63	
Полтавська	4825	10744	56,5	8,3	437	491,67	
Рівненська	2963	6722	50,6	12,5	390	506,24	
Сумська	3401	7002	59,1	11,9	379	484,14	
Тернопільська	2313	6173	45,9	13,0	304	573,06	
Харківська	4070	8698	59,4	9,6	455	581,18	
Херсонська	2797	6360	52,8	11,7	356	552,04	
Хмельницька	2773	5485	52,9	13,3	323	480,43	
Черкаська	2764	6583	53,5	11,2	350	464,99	
Чернівецька	2321	5599	49,6	10,0	344	543,63	
Чернігівська	3108	6774	59,9	10,2	342	461,64	
м. Київ	13456	24943	65,2	4,8	761	781,10	
м. Севастополь	3684	7394	486	852,76	

* дані за 2002 р.

Укладено за: Україна у цифрах у 2003 році: Кор. стат. дов. – К.: Держкомстат України, 2004. – С. 217.
Праця в Україні у 2003 році: Стат. зб. – К.: Держкомстат України, 2004. – С. 35, 218. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2003 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України): Стат. зб. – К.: Держкомстат України, 2004. – С. 25, 312–313. Економічна активність населення України у 2003 році: Стат. зб. – К.: Держкомстат України, 2004. – С. 79.

Дослідження показало, що зародження його почалося на інерційному ринку праці, коли запроваджувалися структурні реформи в економіці. Процес поглиблення безробіття відбувався в умовах наростаючого дисбалансу попиту і пропозиції робочої сили за надзвичайно низької продуктивності праці і продовжувався в період формування інституціонального ринку праці. Подальший розвиток трансформаційного безробіття відбувається при структурному ринку праці.

Досліджуючи вплив трансформацій ринку праці на життєвий рівень населення, дисертант методологічно обґрунтовує сутність поняття “*підвищення життєвого рівня*”, розширюючи його змістовне поле. Аналіз існуючих підходів до розуміння сутності підвищення життєвого рівня вказує на дещо спрощений підхід до нього.

Згідно з міжнародною практикою для оцінки рівня розвитку країн використовується синтетичний показник – індекс людського розвитку, який різко диференційований по країнах. Разом з тим, сформоване громадянське суспільство розвиненої держави передбачає певний комплекс економічних, соціальних, політичних атрибутів для цивілізованого розвитку особистості, котрі і становлять основу рівня життя середньостатистичного громадянина. До такого суспільства, з деякою мірою умовностей, можна віднести і Україну кінця 80-х років минулого століття. Значний економічний спад в 90-х роках призвів значну частину населення до межі фізіологічного виживання. То ж виникає запитання: чи незначне зростання доходів певної частини населення за останні роки можна вважати “підвищенням життєвого рівня”? Щоб відповісти на це запитання, дисертант виходить з методологічного положення, згідно з яким будь-яка системна трансформація повинна супроводжуватися підвищенням рівня і якості життя більшості населення країни. Тому відправною точкою для використання даного терміну та оцінки процесу слід вважати період, котрий характеризується тим рівнем соціального, економічного розвитку, який сформувався до початку трансформаційних перетворень. Період, що супроводжувався зниженням життєвого рівня, пропонується характеризувати, як “трансформаційний лаг”, а замість терміну “підвищення життєвого рівня” вживати в цей період термін “релаксація життєвого рівня”.

Позитивними тенденціями трансформаційних процесів на ринку праці, як показало дослідження, стало підвищення вимог до якості робочої сили, її конкурентоздатності і мобільності, що, в свою чергу, актуалізувало проблему професійно-кваліфікаційної підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації працівників.

Фактори, які забезпечують підвищення якості трудового потенціалу, можуть бути виділені в наступні дві групи:

- пов'язані із зростанням культурно-технічного і освітньо-кваліфікаційного рівня на основі інвестицій в людський капітал;
- пов'язані з покращенням умов безпосереднього докладання праці, внаслідок чого відбуваються вдосконалення трудових функцій працівника, розвиток і реалізація його творчого потенціалу.

Важливим елементом та умовою функціонування ринку праці є конкуренція. Аналіз існуючих точок зору щодо процесу конкуренції на ринку праці дозволив дійти висновку, що, крім таких характеристик, як конкурентоспроможність та конкурентоздатність робочої сили, ефективність ринку праці більш повно може характеризувати *“конкурентність робочої сили”*. Під конкурентністю робочої сили автор розуміє характерну особливість або базу властивість носія робочої сили, сукупність характеристик і форм ринкового суперництва між претендентами на робочі місця, яка має чітко узгоджений зв'язок із сукупністю характеристик, що узагальнені поняттям *“якість робочої сили”*.

В роботі запропонована модель, котра в достатній мірі відображає взаємозв'язок між факторами ринку праці та основним індикатором рівня життя населення. Вона може бути використана для короткотермінового і середньотермінового прогнозу. Для побудови моделі взаємозв'язку між показниками рівня життя та факторами впливу ринку праці автором використано регресійний аналіз даних.

В результаті проведених розрахунків отримано таку регресійну модель грошових витрат та заощаджень населення у розрахунку на одну особу:

$$Y = -1011,84 + 43,04XP_1 + 32798,64XP_2 + 7072,30XP_3 - 137057,52XP_4 + 2,80XP_5 - 50,40XP_6 + 6,88XP_7, \quad (1)$$

де Y – прогнозоване значення грошових витрат та заощаджень населення у розрахунку на одну особу, розраховане на основі даних 2001 року; $XP_1, XP_2, XP_3, XP_4, XP_5, XP_6, XP_7$ – прогнозовані значення факторів ринку праці, відповідно: рівня зайнятості населення; попиту на робочу силу; кількості працевлаштованих не зайнятих трудовою діяльністю осіб; кількості вивільнених осіб; відсотку працівників вищої кваліфікації за рівнем освіти; суми несплаченої заробітної плати у % до нарахованої за звітний рік; середньомісячна зарплата у середньому на одного штатного працівника.

У четвертому розділі **“Формування сучасних тенденцій розвитку ринку праці та їх вплив на життєвий рівень населення”** розглянуто сутність нової парадигми соціальної рівноваги в умовах структурних змін в системі зайнятості, розглядаються шляхи вдосконалення механізму соціального партнерства на ринку праці та його значення в підвищенні життєвого рівня населення, обґрунтовано напрямки інвестиційного та інноваційного розвитку соціально-економічних перетворень, шляхи реформування відносин власності як економічної основи розвитку ринку праці, можливості поступового переходу останнього до сталого

розвитку внаслідок керованості процесів соціально-економічної трансформації суспільства.

В дисертації доведено, що центральною проблемою державної економічної політики щодо підвищення життєвого рівня населення є досягнення соціальної рівноваги у суспільстві, тобто рівноваги між ефективною економічною доцільністю і соціальною справедливістю.

Соціальна рівновага суспільного розвитку досягається завдяки ефективній діяльності всіх суб'єктів та за умови розподілу новоствореної вартості ринковими механізмами за принципом кількості і якості вкладеного ресурсу (праці, капіталу). Це стосується і соціальних трансфертів, зокрема пенсій, які враховують минулі затрати праці. Щодо малозахищених та вразливих верств населення, то в суспільстві соціальної рівноваги діє розгалужена система соціальних допомог. При економічному зростанні загальна віддача механізму забезпечення соціального захисту збільшується. Його складові працюють і розвиваються комплексно, злагоджено доповнюючи одна одну, взаємодіючи і балансує в бік збільшення котрогось із потенціалів залежно від розвитку виробництва, прогресу в усіх сферах суспільного життя. За цих умов соціальна політика держави потребує вдосконалення, в першу чергу за рахунок більш глибокої диференціації як щодо об'єктів впливу, так і в регіональному розрізі. Сутнісною зміною соціальної політики дисертант вважає переорієнтацією надання мінімальної підтримки окремим категоріям населення на створення масштабного арсеналу заходів, спрямованих на збільшення гарантій соціального захисту, поліпшення добробуту населення, активізацію трудової діяльності економічно активного населення.

Результати проведеного дослідження засвідчують наявність безумовно прогресивних тенденцій у договірному регулюванні питань зайнятості та рівня життя населення, більш повну самоідентифікацію та зближення інтересів сторін соціального партнерства і, як наслідок, вихід останнього на якісно новий рівень.

Враховуючи особливості соціально-трудових відносин в Україні автор стверджує, що удосконалення механізму соціального партнерства повинно йти за такими основними напрямками: забезпеченість методологією, методикою та взаємною згодою до партнерства, відмова від революційних перебудов економічної ситуації на користь еволюційним поступовим крокам та зрушенням, обов'язкове інформаційне забезпечення, організація безперервного сучасного аудиту і моніторингу методів і засобів управління та здійснювання партнерських акцій, забезпечення партнерства необхідними заходами ідеологічного та пропагандистського характеру, критичне ставлення до існуючих прикладів вітчизняного та зарубіжного досвіду, впровадження партнерських програм у регіоні за власні кошти, узгодження з діючим законодавством та економічною політикою влади.

Дослідження процесів трансформації ринку праці в Україні показало, що вони є результатом комплексного впливу багатьох факторів. Разом з тим, пріоритетними з них автор вважає інвестиційно-інноваційну складову стратегії суспільного розвитку, становлення нових господарсько-правових і соціально-

трудових відносин, що впливає з самої суті трансформаційного процесу як реформування соціально-економічних зв'язків та науково-технологічних процесів.

Якісна трансформація економічного базису та суспільних відносин в усіх сферах життєдіяльності, а відповідно і суттєве підвищення життєвого рівня населення вимагають переосмислення підходів до інвестування людського розвитку. Дисертант доводить необхідність впровадження інноваційної форми інвестування в людський капітал як передумови модернізації і структурних змін у складі робочої сили на ринку праці.

Реалізація запропонованих дисертантом підходів щодо інноваційно-інвестиційного розвитку економіки та людського капіталу забезпечить факторну рівновагу на ринку праці та можливості переходу до сталого і збалансованого соціально-економічного розвитку.

Перехід до сталого розвитку нашої держави, як доводиться в дисертації, вимагає реалізації ряду заходів, більшість яких прямо чи опосередковано вплине на розвиток національного ринку праці. Основними з них автор вважає: впровадження у суспільну практику механізмів оптимізації територіальної організації, екологічної безпеки, економічного зростання, соціальної стабільності, раціонального природокористування та покращення стану довкілля в цілому; реформу системи освіти і фахової підготовки згідно з вимогами сталого розвитку, посилення ролі і створення умов для самореалізації окремих груп населення (жінки, пенсіонери, особи, зайняті в недержавному громадському секторі), зміна менталітету населення та якості людського капіталу; більш повну і ефективну реалізацію трудового потенціалу, якої можна досягти лише шляхом розширення сфери зайнятості та створення сприятливих умов для використання людських ресурсів та їх відтворення на мікрорівні.

В роботі зроблено висновок, що реалізація стратегії сталого розвитку справить позитивний вплив не лише на загальні суспільні трансформаційні процеси, але і на ринок праці, оскільки соціально-економічні трансформації безпосередньо спрямовуються на трудову сферу.

У п'ятому розділі **“Основні засоби і методи регулювання ринку праці та життєвого рівня населення”** запропоновано заходи щодо покращення функціонування системи управління ринком праці; розроблено комплексну систему індикаторів і стандартів рівня життя населення; обґрунтовано методологічні та методичні підходи і розроблено короткостроковий прогноз середньодушових грошових витрат і заощаджень на основі побудови економіко-математичної моделі взаємозв'язку між показниками ринку праці та індикаторами рівня життя населення; запропоновано інформаційну систему управління зайнятістю і регулювання життєвого рівня на основі розробки *Комплексно-цільової програми “Зайнятість та рівень життя населення України”*.

Практична реалізація інтересів соціальних партнерів ґрунтується на розробці і дотриманні економічних (трудових) норм і нормативів та соціальних норм і стандартів. На думку дисертанта, соціальне нормування повинно враховувати регіональні особливості економічного розвитку. У зв'язку з цим

надзвичайно важливо розробити систему соціальних індикаторів, які дозволять співвідносити різні аспекти соціального розвитку окремих регіонів України. Доведено, що використання єдиних індикаторів для співвіднесення таких аспектів соціального розвитку, як, наприклад, рівень і якість життя в окремих регіонах забезпечить необхідну ефективність соціального моніторингу і соціального програмування, а отже, ефективність управління соціальними процесами.

Дисертантом визначено основні показники ринку праці, які детермінують індикатори рівня життя та розроблена економіко-математична модель взаємозв'язку між ними, що дозволило розробити короткостроковий прогноз грошових витрат і заощаджень на душу населення по регіонах України за оптимістичним та песимістичним варіантами. Розроблені прогнози дають можливість регулювати розвиток ринку праці та процеси формування доходів і рівень життя населення. Однак існуюча політика регулювання рівня життя населення підпорядкована вирішенню поточних завдань, а не формуванню в регіонах сталої економічної бази "соціального вирівнювання". Крім того, ця політика характеризується дуже високим ступенем централізації фінансово-бюджетних повноважень, що обумовлює великі масштаби перерозподільних потоків фінансових ресурсів. Як наслідок такої практики спостерігається формування в регіонах психології провінціалізму з характерним для неї небажанням власними силами вирішувати проблеми підвищення рівня життя населення територіальних громад.

В дослідженні проведена кластеризація областей України згідно прогнозованих грошових витрат та заощаджень на 2006 рік для оптимістичного та песимістичного прогнозів. Згідно оптимістичного прогнозу грошових витрат та заощаджень (ГВЗ) на одну особу отримали п'ять груп областей: Тернопільська, Хмельницька, Херсонська, Черкаська, Волинська, Вінницька – діапазон ГВЗ 4-5 тис. грн.; Житомирська, Чернігівська, Івано-Франківська, Рівненська, Миколаївська, Сумська, Кіровоградська, Полтавська, Чернівецька, АР Крим – діапазон ГВЗ 5-6 тис. грн.; Луганська, Закарпатська, Київська, Львівська – діапазон ГВЗ 6-7 тис.грн.; Одеська, Харківська, Донецька – діапазон ГВЗ 7-8 тис.грн.; Дніпропетровська, Запорізьська, м.Київ – ГВЗ більше 8 тис.грн.. Згідно песимістичного прогнозу отримано чотири групи областей характерними прогнозованими ГВЗ на одну особу: Тернопільська, Чернігівська – менше 3 тис. грн.; Хмельницька, Херсонська, Черкаська, Волинська, Львівська, Івано-Франківська, Житомирська, Харківська, Полтавська, Чернівецька – діапазон 3-4 тис.грн.; Вінницька, Одеська, Кіровоградська, Рівненська, Закарпатська, Сумська, Миколаївська – діапазон 4-5 тис. грн.; АР Крим, Запорізьська, Луганська, Київська, Дніпропетровська, Донецька, м. Київ – більше 6 тис.грн.

Враховуючи недостатність або й повну відсутність офіційної інформації щодо рівня життя населення за окремими параметрами, а також досвід проведення вибіркового обстеження населення, які останнім часом з успіхом починає здійснювати Держкомстат України, в роботі запропоновано проведення регулярного репрезентативного вибіркового обстеження усіх регіонів за основними

параметрами рівня життя населення. Незважаючи на велику трудомісткість, саме таке дослідження (за своєю повноцінністю та репрезентативністю) зможе започаткувати *суцільний соціальний моніторинг* рівня життя населення України.

В роботі доведено, що система управління ринком праці має вирішальне значення для регулювання рівня життя населення. Саме через цю систему забезпечується, по-перше, зайнятість громадян, і відповідно – одержання заробітної плати як основного джерела доходів. По-друге, вона покликана: підтримувати, хоча б на мінімальному рівні, доходи громадян, які тимчасово не мають роботи (виплата допомоги по безробіттю, участь у громадських роботах); підвищувати конкурентоспроможність робочої сили на ринку праці шляхом підвищення кваліфікації, навчання і перенавчання; здійснювати допомогу в пошуку підходящої роботи.

Розроблена і запропонована автором Комплексно-цільова програма “Зайнятість та рівень життя населення України” повинна стати одним з ефективних інструментів управління соціальними процесами, оскільки передбачає комплекс заходів щодо забезпечення зайнятості, розробки стандартів якості життя населення та забезпечення їх досягнення, створення механізму гармонізації особистих інтересів громадян і суспільних потреб. Програма розглядається як комплекс цільових заходів, спрямованих на реалізацію потреби у праці, фінансове забезпечення життєвих потреб населення, задоволення особистих життєвих благ людини, підтримку і збереження якості (умов) життя населення.

Кожному комплексу цільових заходів має відповідати своя підпрограма. Основними підпрограмами визначені наступні:

- I. ПРАЦЯ (трудова діяльність).
- II. ДОХОДИ (формування платоспроможного попиту).
- III. ДОБРОБУТ (споживання життєвих благ).
- IV. СОЦІАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ (соціальні умови життєдіяльності).
- V. ПРИРОДНЕ СЕРЕДОВИЩЕ (екологічні умови життєдіяльності).

Перші три підпрограми, або програмні складові, розглядаються автором як провідні, або базові, напрямки реалізації Програми дій щодо підвищення життєвого рівня населення. Відповідно, останні дві підпрограми зорієнтовані на створення системних умов життєдіяльності, від яких не в останню чергу, поряд з трудовою діяльністю, залежить рівень життя населення. Слід додатково зазначити, що кожна з підпрограм розкриває також різноманітні складові (індикатори) загального інтегрального показника рівня життя населення, виконуючи при цьому своє специфічне інформаційне навантаження та функцію.

У межах кожного програмного виду діяльності, або дій, повинні визначатися та вирішуватися такі питання:

- концептуальні основи діяльності;
- цільові пріоритети (соціальні, економічні, правові і т. п.);
- організаційна структура (управління, керуваність, координація);
- ресурси забезпечення (фінансові, технічні, кадрові та інші).

Таким чином, кожний програмний комплексно-цільовий напрямок діяльності отримує відповідні інструменти та механізми для своєї реалізації. Зрозуміло, що повна розробка такої стратегічної за своєю суттю Програми дій потребує зусиль великого колективу розробників, як науковців, так і практиків, а також певного тривалого періоду часу для її узгодження та запровадження в практику суспільного життя. Концептуальна структура і зміст цієї Програми дій узгоджується з державними стратегічними документами суспільного розвитку, а також галузевими і регіональними програмами соціально-економічного розвитку. Розробка та реалізація запропонованої Комплексно-цільової програми “Зайнятість та рівень життя населення України” створить відповідні організаційно-правові передумови та ресурсне забезпечення для вирішення нагальних соціальних проблем, головною з яких є піднесення добробуту населення України.

ВИСНОВКИ

У дисертації розроблено теоретико-методологічні основи трансформації ринку праці в контексті її впливу на рівень життя населення, визначено пріоритети такої трансформації в системі завдань державної соціальної політики, розроблено напрями та шляхи удосконалення механізму її регулювання за умов переходу до сталого розвитку. Це дозволило отримати наступні науково-практичні результати:

1. Поглиблено фундаментальні загальнонаукові основи та головні методологічні принципи і підходи, що становлять підґрунтя наукової системи знань стосовно трансформації економічної системи і ринку праці, зокрема. На відміну від теоретико-пізнавальної функції економіки праці, яка забезпечує вивчення закономірностей процесів розвитку сфери зайнятості і ринку праці, методологічна функція розкривається також через сукупність наукових теорій, концепцій та ідей, які стосуються об’єктивного та реального пізнання процесів системної трансформації ринку праці, явищ, що її супроводжують, а також способів організації та принципів функціонування системи ринкових відносин у сфері праці.

2. Доведено, що трансформаційні зміни є субституційним процесом, який, в свою чергу, є різновидом більш загального процесу розвитку – адже не існує розвитку без змін. Отже, трансформацію слід розглядати як результат біфуркаційних переходів на певному векторі розвитку у відповідний момент часу. Стосовно ринку праці трансформація, що розглядається в контексті біфуркаційного типу розвитку, безумовно має конструктивну спрямованість на поліпшення життєвого рівня населення та оптимізацію суспільних відносин у сфері праці, а тому повинна призвести в результаті до досягнення якісно нових соціальних цілей.

3. В результаті проведеного дослідження встановлено, що концептуальні основи соціально-економічної трансформації ринку праці формувались у загальному руслі становлення сучасних концепцій перехідної економіки, під впливом існуючих концепцій та теорій сталого, інноваційного та інституціонального розвитку. Обґрунтовано визначальний вплив гуманістичних

концепцій розвитку суспільства на врахуванні цінності людської праці як найважливішого чинника переходу до постіндустріального суспільства.

4. Доведено, що трансформація ринку праці характеризується такими особливостями: здійснюється в модернізаційному контексті; відбувається поетапно відповідно до суспільної трансформації; враховує наявність обов'язкового перехідного періоду в розвитку сфери праці; зорієнтована на необхідність побудови економіки постіндустріального типу з характерною для неї диверсифікацією ринку праці; цільовою функцією має підвищення життєвого рівня всього населення.

5. Обґрунтовано сутність соціально-економічної трансформації сфери праці як такого процесу ринкових перетворень у даній сфері, який призводить до відмирання застарілих та формування більш сучасних соціально-трудова відносин на основі реформування адміністративно-командних підходів до політики зайнятості і впровадження ринкових механізмів реалізації трудового потенціалу особистості. Відповідно до цього, соціально-економічна трансформація ринку праці розглядається як субституціональний процес, що закономірно і керовано відбувається на ринку праці на всіх стадіях його становлення і розвитку і який в кінцевому підсумку призводить до формування більш сучасної (модернізованої) системи соціально-трудова відносин між працівниками і роботодавцями, стимулюючи таким чином поліпшення життєвого рівня працівників.

5. Доведено, що в умовах України відправною точкою використання терміну “підвищення життєвого рівня” можна вважати період, який характеризується тим рівнем соціального, економічного розвитку, який був до початку трансформаційних перетворень. Період, що супроводжувався зниженням життєвого рівня, запропоновано характеризувати як “трансформаційний лаг”, а замість терміну “підвищення життєвого рівня” в останні роки, коли спад економіки припинився і почалося позжавлення, вживати “релаксація життєвого рівня”. Такі уточнення щодо характеристики динаміки життєвого рівня за період системних трансформацій мають не лише методологічне значення, а й практичне, оскільки більш цілеспрямовано визначають політику держави відносно зайнятості і доходів.

6. Ринок праці, на якому роботодавці і працівники домовляються щодо умов зайнятості, заробітної плати, соціальних виплат, умов праці тощо, доцільно розглядати як складову системи соціально-трудова відносин, що відображає рівень соціального розвитку і досягнутий на даний період баланс інтересів між роботодавцями, працівниками, державою, профспілками і посередниками.

7. Комплексний характер взаємозв'язку і взаємовпливу окремих елементів продуктивної зайнятості та рівня життя населення має багатовекторне спрямування, а тому оцінка його вимагає розробки системи показників. Рівню життя як системному соціальному феномену іманентно властива складна структура (ієрархія) взаємозалежних характеристик, яку можна представити у вигляді системи показників, що характеризують різні сторони відтворення населення у його регіональних, соціально-групових та індивідуальних аспектах.

8. У методологічному аспекті проблему адекватної оцінки рівня життя населення можна представити у вигляді двох взаємозалежних блоків, в одному з яких повинні бути сконцентровані первинні, вторинні і т. д. потреби індивіда, сім'ї, соціальної групи і суспільства загалом у власному відтворенні, а в другому – економічні, соціальні, природні, культурні і т. п. можливості їхньої реалізації. У зв'язку з цим структуроутворюючим і логічно вихідним елементом, який визначає рушійні сили і характер розвитку системи, що складає структурно-змістовне наповнення категорії “рівень життя населення”, є особисті потреби людей. Саме необхідність реалізації тієї або іншої потреби спонукає індивіда до активних дій, спілкування, виробничої, творчої або підприємницької діяльності.

9. Існуючу систему індикаторів життєвого рівня населення пропонується доповнити ще двома групами індикаторів, які, відповідно, характеризують соціальний добробут та соціальний аспект економічної безпеки. До першої з них запропоновано включити достатньо широкий набір показників, які дозволять здійснювати моніторинг соціального добробуту того чи іншого регіону з урахуванням суспільної та екологічної безпеки і соціально-політичної стабільності. Друга група може бути представлена соціальними індикаторами, які мають доповнювати державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії, визначені у Законі України “Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії”. Вона повинна включати менший набір показників, призначення яких – служити мобільним інструментом виміру соціального “клімату” того чи іншого регіону і порівняння його з національним рівнем та гранично допустимими параметрами соціального добробуту.

10. Згідно з концептуальними засадами трансформації ринку праці системне вирішення проблем підвищення рівня життя населення може бути досягнуте завдяки розробці і впровадженню Комплексно-цільової програми “Зайнятість та рівень життя населення України”. Цільові заходи запропоновано реалізувати за окремими підпрограмами, основними з яких визначено наступні: Праця, Доходи, Добробут, Соціальне середовище, Природне середовище. В межах кожної підпрограми розробляються концептуальні основи діяльності, цільові пріоритети, організаційна структура та ресурсне забезпечення. Таким чином, запропонована Програма в цілому нерозривно пов'язується з стратегічними програмами суспільного розвитку, галузевими і регіональними програмами соціально-економічного розвитку, спрямованими на розвиток та успішне функціонування усіх ланок і сфер економічної діяльності та підвищення життєвого рівня населення.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Брич В.Я. Регулювання ринку праці: регіональні аспекти.- К.: НЦ ЗРП, 1997.– 214 с.

2. Брич В.Я., Саєнко М.Г. Трудовий потенціал АПК.– Тернопіль: Підручники і посібники, 2001.– 288с. Особистий внесок: розробка методологічних основ дослідження трудового потенціалу (§ 1.1.), розкриття дефініції “трудовий потенціал” в призмі економічних категорій (§ 1.2.), розвиток трудового потенціалу в ретроспективі (§ 1.3.), розкрито стан розподілу та обміну трудового потенціалу (§ 2.2.), специфіка його використання в особистих селянських господарствах (§ 2.3.2.), показано роль людського фактору в АПК (§ 2.4), показаний вплив соціальної інфраструктури на формування і використання трудового потенціалу (§ 3.1.), врахований світовий досвід регулювання трудового потенціалу (§ 3.2.) та природоохоронні аспекти раціонального використання трудового потенціалу (§ 3.5.)

3. Брич В.Я., Шевченко І. Б. Регіональний ринок праці. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2003.– 204с. Особистий внесок: розкриті функції, притаманні регіональному ринку праці в умовах трансформації економіки (§ 1.1.), визначено економічний розвиток як передумову структуризації регіонального ринку праці(§ 2.1.), виділені чинники трансформаційних процесів на регіональному ринку праці(§ 2.2.), показана специфіка реформування відносин власності в умовах економічних зрушень (§ 2.3), проведений аналіз і оцінка сучасних тенденцій розвитку регіонального ринку праці в контексті трансформації економіки (§§ 3.1-3.3), розроблені перспективи дослідження регіонального ринку праці в умовах економічної трансформації (§§ 4.1-4.2)

4. Брич В.Я. Трансформація ринку праці та проблеми підвищення життєвого рівня населення.– Тернопіль: Економічна думка, 2003.– 375с.

Брошури

5. Програма зайнятості населення Тернопільської області на 1998 рік. – Тернопіль: Обл. центр з-ті, 1997.– 30с. Особистий внесок автора полягає у розробці теоретико-методичних підходів до визначення механізму реалізації Програми.

6. Методичні вказівки до курсу “Професійна орієнтація” / Укл. Брич В.Я., Хімейчук П.Р. Тернопіль: Економічна думка, 1998.– 18 с. Особистий внесок автора полягає у розробці методичних рекомендацій щодо організації професійної орієнтації населення.

7. Брич В.Я Програма співбесіди для підготовки магістрів з курсу “Управління трудовими ресурсами”.– Тернопіль: ТАНГ, 1998.– 14 с.

8. Брич В.Я. Робоча програма і методичні вказівки з курсу “Управління зайнятістю та соціальний захист населення”.– Тернопіль: ТАНГ, 1998.– 15 с.

9. Стан ринку праці Тернопільської області в 1 півріччі 1998 року / За ред. Довжука Б.С.– Тернопіль: Обл. центр зайн-ті, 1998.– 23 с. Особистий внесок автора полягає у виробленні пропозицій щодо вдосконалення функціонування регіонального ринку праці.

10. Програма зайнятості населення Тернопільської області на 1999 рік / Тернопіль: Обл. центр з-ті, 1999.– 33с. Особистий внесок автора полягає у розробці методичних підходів до визначення механізму реалізації Програми.

11. Стан ринку праці Тернопільської області за 1998 рік / Б.М. Андрушків, В.Я. Брич, О.П. Дяків та ін.– Тернопіль: Терн. обл. центр зайн-ті, 1999.– 16 с. Особистий внесок автора полягає в розробках пропозицій щодо вдосконалення фінансового механізму управління ринком праці.

12. Стан ринку праці Тернопільської області в 1 півріччі 1999 року.– Тернопіль: Обл. центр зайн-ті, 1999.– 14 с. Особистий внесок автора полягає у розробці пропозицій щодо реалізації заходів активної політики ринку праці.

13. Стан ринку праці Тернопільської області за 1 півріччя 2000 року / С.Ю. Трубич, В.Я. Брич, О.П. Дяків та ін. – Тернопіль: Обл. центр зайн-ті, 2000.– 22 с. Особистий внесок автора полягає у розробці рекомендацій щодо покращення ситуації на ринку праці.

14. Брич В.Я. Стан ринку праці: аналітико-статистичний огляд.– Тернопіль: Астон, 2000 .– 36 с.

15. Програма зайнятості населення Тернопільської області на 2001рік / За ред. Брича В.Я., Качана Є.П. – Тернопіль: Обл. центр з-ті, 2000.– 27 с. Особистий внесок автора полягає у розробці теоретико-методичних підходів до визначення механізму реалізації Програми.

16. Стан ринку праці Тернопільської області за 9 місяців 2001 року / За ред. Качана Є.П., Брича В.Я. – Тернопіль: Обл. центр з-ті, 2001. – 24 с. Особистий внесок автора полягає у вдосконаленні управлінського механізму управління ринком праці.

17. Брич В.Я. Ринок праці: динаміка, структура, тенденції.– Тернопіль: Астон, 2000.– 42 с.

18. Бейко Б.М., Брич В.Я., Шевченко І.Б. Структурна трансформація ринку праці.– Тернопіль: Астон, 2000.– 88 с. Особистий внесок автора полягає в розробці пропозицій щодо можливих шляхів регулювання ринку праці.

19. Стан ринку праці Тернопільської області за 2001 рік / За ред. Качана Є.П., Брича В.Я. – Тернопіль: Обл. центр з-ті, 2002. – 21 с. Особистий внесок автора полягає в пропозиціях щодо вдосконалення організаційного механізму управління ринком праці.

20. ”На варті Закону, Конституції прав”/ Б.М. Андрушків, П.В. Пашник, М.Л. Головка та ін. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2001.– 352с. Особистий внесок автора полягає у розробці методичних підходів щодо вдосконалення соціального партнерства.

21. Стан ринку праці Тернопільської області за 2002 рік / За ред. Качана Є.П., Брича В.Я. – Тернопіль: Обл. центр з-ті, 2003. – 24 с. Особистий внесок автора полягає у розробці рекомендацій щодо покращення ситуації на ринку праці.

22. Програма зайнятості населення Тернопільської області на 2003 рік / За ред. Андрушківа Б.М., Качана Є.П., Брича В.Я. – Тернопіль: Обл. центр з-ті, 2002.– 20с. Особистий внесок автора полягає у розробці теоретико-методичних підходів до визначення механізму реалізації Програми.

Статті у фахових виданнях

23. Брич В.Я. Особливості регулювання попиту на регіональному ринку праці / Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил: Зб. наук. пр. – Вип.1. – Тернопіль: ТАНГ, 1997. – С. 27-34.

24. Брич В.Я. Особливості територіального регулювання ринку праці: Зб. наук. пр. “Соціально-економічні та екологічні проблеми розвитку адміністративних районів”.– Львів, 1997. – С. 32-36.

25. Брич В.Я. Концептуальні засади дослідження ринку праці / В зб. наук. праць “Регіональна політика України: наукові основи, методи, механізми”: Ч.3.– Львів, 1998.– С. 227-230.

26. Брич В.Я. Особливості трудової підготовки в західному регіоні України: історичний зріз / Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил: Зб. наук. пр. – Вип. 2. – Тернопіль: ТАНГ, 1998. –

27. Брич В.Я. Професійний зріз підготовки спеціалістів в системі ринку праці / Зайнятість і ринок праці: Міжвід. наук. зб. – К.: РВПС України НАН України, 1998.– Вип. 7. – С. 141-150.

28. Брич В.Я. Становлення трудової підготовки на західноукраїнських землях: історичний аспект / Зайнятість і ринок праці: Міжвід. наук. зб. – К.: РВПС України НАН України, 1999.– Вип. 9.– С. 11-18.

29. Брич В.Я. Етапизація та окремі проблеми регулювання ринку праці / Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил: Зб. наук. пр.– Вип. 3. – Тернопіль: ТАНГ, 1999. –

30. Брич В.Я. Особливості використання робочого часу на підприємствах і в організаціях в умовах перехідної економіки // Вісник Технологічного університету Поділля, 1999.– № 2.– С. 108-110.

31. Брич В.Я. Концептуальні підходи до визначення рівня життя населення / Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил: Зб. наук. пр. – Вип. 4. – Тернопіль: ТАНГ, 2000. – С.149-152.

32. Брич В.Я. Оплата праці: актуальні питання теорії і практики // Вісник Технологічного університету Поділля. Серія: Економіка, Ч.2., 2001.– С. 93-96.

33. Брич В.Я., Шевченко І.Б. Особливості трансформації ринку праці в умовах переходу до ринкових відносин // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Економіка.– 2001.– №7.– С.17-19.

Особистий внесок автора полягає у визначенні пріоритетів трансформаційних процесів на ринку праці.

34. Брич В.Я. Підвищення життєвого рівня населення через структурні зміни в системі професійного навчання // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Економіка.–2001.–№ 8.– С.28-32.

35. Брич В.Я. Інвестиційна політика в контексті підвищення життєвого рівня населення / Зайнятість і ринок праці: Міжвід. наук. зб. – К.: РВПС України НАН України, 2001.– Вип. 15.– С. 17-20.

36. Брич В.Я. Аналіз мотиваційного фактору в умовах зміни форми власності та його вплив на рівень життя населення / Наукові записки: Зб. наук. пр. – Вип.10.– 2001.– С. 77-82.

37. Брич В.Я. Приватизаційні процеси в контексті життєвого рівня населення: спроби ретроспективного аналізу / Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил: Зб. наук. пр. Вип. 5.– С. 214-218.

38. Брич В.Я. Формування взаємозв'язку трудового потенціалу і життєвого рівня населення в умовах структурної трансформації // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Економіка, 2001.– № 9.– С. 11-15.

39. Брич В.Я. Якість життя населення з позицій соціально-економічного менеджменту // Вісник ТАНГ.– 2001.– №7/4.– С.31-33.

40. Брич В.Я. Нова парадигма соціальної рівноваги в умовах падіння життєвого рівня населення // Зайнятість і ринок праці: Міжвід. наук. зб. – К.: РВПС України НАН України. – Вип. 16.– 2001.– С. 46–49.

41. Брич В.Я. Якість життя населення в системі економічних категорій // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Економіка. – 2002. – №11.– С.11-13.

42. Брич В.Я. Деформація трудової поведінки в трансформаційній економіці // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Економіка. – 2002. – №12.– С.17-20.

43. Брич В.Я. Формування системи індикаторів і стандартів рівня життя населення / Социально-экономические аспекты промышленной политики и человеческого развитие: Сб. научн. тр.– Т.2 /НАН Украины. Ин-т экономики промышленности; Редкол.: Амоша А.И.(отв.ред.) и др.– Донецк, 2003.– С. 334-338.

44. Брич В.Я. Підприємництво в аграрному секторі та його вплив на життєвий рівень населення // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє.– 2003.– Вип.7.– С.30-35.

45. Брич В.Я. Аналіз економічних факторів впливу на життєвий рівень населення // Наукові записки: Зб. наук. пр. – Вип.12.– 2003.– С. 155-159.

46. Брич В.Я. Науково-технічний прогрес – зайнятість: ріст чи падіння рівня життя населення / Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил: Зб. наук. пр. Вип. 6.– 2002.– С.143-145.

47. Брич В.Я. Якість робочої сили та її роль в підвищенні життєвого рівня населення / Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил: Зб. наук. пр. – Вип. 7.– 2002.– С.169-172.

48. Брич В.Я. Підходи до моделювання трансформаційних перетворень у сфері зайнятості та рівня життя // Україна: аспекти праці, 2003.– №1.– С.40-42.

49. Брич В.Я. Досвід регулювання мотивації праці // Вісник технологічного університету Поділля. Серія: Економічні науки.Т.1., 2003.–№4.– С.92-95.

50. Брич В.Я. Неперервна освіта як запорука успішного входження України в європейський простір // Вісник ТАНГ.– 2003.– №5-2. – С.37-40.

51. Брич В.Я. Пріоритетна роль інвестицій та інновацій в розвитку економіки України // Вісник технологічного університету Поділля. Серія: Економічні науки.Ч.2., 2003.– №6.– С.96-100.

52. Брич В.Я.Умови трансформації ринку праці / Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил: Зб. наук. пр. – Вип. 8.– 2003.– С.142-148.

53. Брич В.Я. Зубожіння населення в період трансформаційної економіки // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Економіка.– 2002. – №13.– С.16-18.

54. Брич В.Я. Методологічні підходи до визначення потреб як індикатора життєвого рівня населення // Вісник Житомирського державного Технологічного університету.– 2003.– №3.– С. 235-239.

55. Брич В.Я. Середній клас в контексті трансформаційного суспільства // Наукові записки Острозької академії.– Серія: Економіка.– Вип.4.–2003.– С. 213-220.

56. Брич В.Я. Трансформування відносин власності: Зб. наук. пр. УДМТУ, 2004.– №1.– С. 43-53.

Інші публікації

57. Розміщення продуктивних сил України: Підручник / За ред. Є.П. Качана.– К.:Вища школа, 1997.– 375 с.(особисто автора § 2.1).

58. Розміщення продуктивних сил України: Підручник / За ред. Є.П. Качана.– К: ВД “Юридична книга”, 2001.– С. 351-372.(особисто автора § 5.2.)

59. Економічна і соціальна географія світу / За ред. Є.П. Качана.– Тернопіль: Астон, 1999.– 280 с.(особисто автора § 4.3).

60. Брич В.Я. Деякі методологічні аспекти дослідження регіонального ринку праці / В зб. наук. праць за матеріалами міжн. наук-практ. конф. “Методологія економіко-статистичного дослідження в умовах ринку” м.Тернопіль, 1997 р.– Тернопіль, 1997.– С. 44-45.

61. Брич В.Я. До питання координації регулювання регіонального ринку праці / В кн. Управління трудовими ресурсами: проблеми і перспективи розвитку: Зб. доп. міжн. наук.-практ. конф. м. Хмельницький, 1997 р.– Хмельницький: ТУП, 1997.– С. 312-313.

62. Брич В.Я. Визначення ступеню впливу економічних факторів на стан ринку праці // Наукові записки кафедри бухгалтерського обліку і аудиту в сільському господарстві ТАНГ. – Вип. 1.– 1999.– С. 170-174.

63. Брич В.Я. Антикризові заходи в умовах дисбалансу ринку праці // Соціальні пріоритети ринку праці в умовах структурної модернізації економіки. Наук. доп. міжн. наук. практ. конф.: В 2т.– К.: НАН України і Мінпраці та соціальної політики України, РВПС України НАН України, Український інститут соціальних досліджень.– 2000.– Т.1.– С. 424-431.

64. Брич В.Я. Вузівські центри працевлаштування як елемент підвищення життєвого рівня молоді // Мат-ли міжн. наук.-практ. конф “Тенденції розвитку ринку праці в Україні та проблеми працевлаштування студентів”м. Луганськ, 2001 р.– Луганськ: Вид-во Східноукр. нац. ун-ту, 2001.– С.24-26.

65. Брич В.Я. Трансформація механізму оплати праці та її вплив на життєвий рівень населення в умовах переходу до ринкових відносин // Мат-ли міжн. наук.-практ. конф. “Управління людськими ресурсами: проблеми теорії і практики” м.Київ, 2001р.– К.: КНЕУ, 2001.– С. 483-489.

66. Брич В.Я. Бідність як економічна категорія: проблеми теорії // Мат-ли наук.-практ. конф. ”Шляхи активізації вітчизняного виробництва: теорія та практика, проблеми підготовки фахівців” м. Хмельницький, 2001р.

67. Брич В.Я. Конкурентноздатність на ринку праці в умовах підвищення життєвого рівня // Мат-ли міжн. конф ”Проблеми державного управління в перехідній економіці”, Тернопіль, 2000 р. Тернопіль: Астон, 2000

68. Брич В.Я. Вивільнення робочої сили як важіль впливу на життєвий рівень населення // Мат-ли II Міжнародної науково-практичної конференції “Регіональні проблеми розвитку агропромислового комплексу України: сучасний стан і перспективи вирішення”, м.Київ, 2002р.– К.: Стафед-2, 2002.– С.141.

АНОТАЦІЯ

Брич В.Я. Трансформація ринку праці та її вплив на життєвий рівень населення (теорія, методологія, тенденції розвитку).– Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.09.01 – Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика.– Інститут регіональних досліджень НАН України, Львів, 2004.

Дисертацію присвячено методологічним і прикладним проблемам трансформації ринку праці та її впливу на рівень життя населення. Запропоновано методологію наукового дослідження трансформації ринку праці і рівня життя населення, обґрунтовано теоретичні основи і прикладні аспекти трансформаційних процесів на ринку праці з визначенням рівня їх впливу на життєвий рівень населення. Методологічно обґрунтовано і здійснено типологію і класифікацію видів соціально-економічної трансформації ринку праці, досліджено і сформульовано основні закономірності його трансформації, що обумовлені

об'єктивними причинами становлення і розвитку ринку праці та розкривають взаємозалежність між характером такої трансформації і рівнем життя населення.

Основні результати дисертаційної роботи впроваджено в економічну практику при розробці стратегічних напрямків державної політики України в сфері зайнятості та ринку праці.

Ключові слова: ринок праці, зайнятість, трансформація, рівень життя, середній клас, відносини власності, регулювання, прогноз.

АННОТАЦІЯ

Брыч В.Я. Трансформация рынка труда и ее влияние на жизненный уровень населения (теория, методология, тенденции развития).– Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.09.01 – Демография, экономика труда, социальная экономика и политика.– Институт региональных исследований НАН Украины, Львов, 2004.

Диссертация посвящена методологическим и прикладным проблемам трансформации рынка труда и его влияния на уровень жизни населения. Предложено методологию научного исследования трансформации рынка труда и уровня жизни населения, обусловлено теоретические основы и прикладные аспекты трансформационных процессов на рынке труда с определением уровня их влияния на жизненный уровень населения.

Осуществлено классификацию видов социально-экономической трансформации рынка труда и обобщены подходы к ее типологии, исследованы и сформулированы основные закономерности его трансформации, что обусловлено объективными причинами становления и развития рынка труда, которые раскрывают взаимозависимость между характером такой трансформации и уровнем жизни населения.

Обосновано вывод о позитивном влиянии инновационно-инвестиционного процесса на рынок труда через полное раскрытие творческого и научного потенциала членов общества, на развитие демократического правового государства. Усовершенствовано методика и дополнено систему индикаторов жизненного уровня населения, обосновано и предложено методические подходы к проведению регулярного репрезентативного отборочного исследования уровня жизни населения, что предусматривает расширение системы показателей и разрешает создавать сплошной социальный мониторинг у всех регионах страны.

Предложено использование Комплексно-целевой программы действий “Занятость и уровень жизни населения Украины”, которая должна стать одной из самых эффективных инструментов управления социальными процессами путем создания комплекса действий в части разработки стандартов уровня и качества жизни населения, обеспечение нормативного его уровня и создания механизма гармонизации личностных интересов граждан и общественных потребностей. Построена экономико-математическая модель, которая в достаточной мере отображает взаимосвязь между факторами рынка труда и индикаторами жизненного уровня населения Украины и может быть использована для

краткосрочного прогноза, а за условия несущественной переменности основных макроэкономических показателей для среднесрочного прогноза влияния рынка труда на основной индикатор социально-экономического развития.

Основные результаты диссертационной работы внедрено в экономическую практику при разработке стратегических направлений государственной политики Украины в сфере занятости и рынка труда.

Ключевые слова: рынок труда, занятость, трансформация, уровень жизни, средний класс, отношение собственности, регулирование, прогноз.

Summary

Brych V. Ya. Labor market transformation and its impact on the living standards of population (theory, methodology, development tendencies). – Manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Economic Sciences on specialty 08.09.01. – Demography, labor economics, social economics and policy. – Institute of Regional Researches of National Academy of Sciences of Ukraine, Lviv, 2004.

The thesis is devoted to methodological and applied problems of labor market transformation and the impact on the living standards of population. Scientific research methodology for labor market transformation and living standards of population is suggested in the paper, as well as theoretical fundamentals and applied aspects of transformational processes on labor market which determine their impact on the living standards of population are grounded. Classification and typology of social and economic transformation of labor market is carried out and methodologically grounded. Basic regularities of labor market transformation conditioned by objective causes of labor market development are researched and formulated. Interdependence of the character of transformation and living standards of population is illucidated.

Fundamental results of the thesis are implemented in economic practice when developing the strategic trends of the state policy of Ukraine in the sphere of employment at labor market.

Key words: labor market, employment, transformation, living standards, average class, relations of property, regulation, prognostication.